

c) Maksimalistička Velika Srbija s 2/3 teritorija Hrvatske.

O AVNOJ-evskoj Jugoslaviji Pavić je samo konstatirao da je ona na svom početku izgledala kao garant ravnopravnog suživota svih naroda, manjina i republika u specifičnom geopolitičkom prostoru. Međutim, pokazalo se da je jugoslavenska forma i nadalje izražavala povoljan oslonac velikosrpskom imperijalizmu. Jugoslavenski sistem uspješno se održavao poslije 2. svjetskog rata koristeći svoju važnu ulogu u doba hladnog rata kada je strah od sovjetske dominacije na zapadu podržavao kohezivne faktore u Titovom režimu. Na balansiranju geopolitičke slike zdravo je djelovalo Titovo priznavanje nacionalnih identiteta dotada u staroj Jugoslaviji nepriznatih konstitucionalnih naroda: Crnogoraca, Makedonaca i Muslimana.

Federalno uređenje polazilo je od priznavanja povijesnog i etničkog subjektiviteta. Hrvatska je u novom režimu ostvarila dobitak većeg dijela istarskog poluotoka, te povratila Međimurje i Baranju koji su za rata bili pod mađarskom vlašću, /prije rata Međimurje je bilo pod Hrvatskom, dok je Baranja bila izvan hrvatskog teritorija a unutar jugoslavenske države/, ali je povodom razgraničavanja između federalnih jedinica doživjela teritorijalne gubitke posebice tamo gdje se odstupalo od povijesnih granica. S druge strane novonastali sistem obećavajuće nacionalne ravnopravnosti označavao je težak udarac velikosrpsvu. Teritorijalno, Srbija je primjenom etničkog načela dobila Vojvodinu, dok je prilikom određivanja sudbine Kosova upotrebjeno povijesno načelo. Isto tako u Sandžaku je obnovljena granica između Srbije i Crne Gore. Takav sistem je umjetno gasio međunacionalne požare.

Pavićev tekst pisan iz geopolitičkog rakursa nudi kompletniju sliku praćenja dugotrajnog procesa teritorijalnih pretenzija velikosrpsva na južnoslavenska a i šira područja. Upravo geopolitički učinci na politiku zemalja Jugoslavije, koji su izvedeni iz njihovih položaja i sastava populacije, dovode do dubljeg razumijevanja agresije. Autor je u sumiranju stanja nedvosmislen. U odnosu na opseg prvotne hrvatske kraljevine, današnja je hrvatska država manja, što znači da je rezultat velikih povijesnih gubitaka. Nezahvalan položaj /geopolitički/ na razmeđu Srednje Europe, Balkana i Sredozemlja donio je stjecajem povijesnih okolnosti do velike penetracije islamskog i pravoslavnog elementa.

Glavnu sastavnicu srpske državne ideje, kako u povijesti tako i danas, činit će njena teritorijalna ekspanzija. Srbija je ignorirala posjedovanje domaćih izvora za nacionalni rast, nije radila na razvijanju vlastite ekonomije i stabilnosti svojega društva, već je pretpostavila teritorijalno širenje na račun susjednih zemalja.

Stjepan Matković

Dr. LELJA DOBRONIĆ: BISKUPSKI I KAPTOLSKI ZAGREB

(Školska knjiga, Zagreb 1991)

Prikazujući nova djela, obično predstavljamo javnosti i njihove autore. Ali pisca ove knjige ne bi bilo potrebno posebno predstavljati: jer Lelja Dobronić već nam tijekom niza desetljeća plodne povjesničarske djelatnosti na tlu rodnoga grada pruža ne samo stalno nova saznanja o dugoj, burnoj, vrijednoj prošlosti hrvatske metropole, nego podjedno uvijek iznenađuje posve novim, promišljenim i pogodnim načinom oblikovanja raznovrsnih povijesnih sadržaja što ih želi predočiti.

Zbog toga ćemo ovdje tek letimice podsjetiti na neke najvažnije među mnogobrojnim rezultatima istraživačkoga mara i znanstveničkoga duha autorice, kojima je - krećući od nasljeđa svojih zaslužnih prethodnika, kao što su bili Ivan Krstitelj Tkalčić (1840-1905) i Gjuro Szabo (1875-1943) - širila horizonte zavičajne spoznaje na zagrebačkom tlu.

Svrha je ovoga podsjećanja na bitne sastavnice dosad ostvarenog historiografskog opusa, pokazati kako njezina najnovija knjiga o biskupskom i kaptolskom Zagrebu upravo u njima spontano nalazi svoje organsko ishodište i uporište; kako se stoga ovo djelo (po svim svojim značajkama) javlja kao dragocjeni sazreli plod jednog dugog stvaralačkog iskustva, opredmećenog u nizu susljednih a međusobno unutrašnje povezanih doprinosa povijesti grada i građana Zagreba.

Pritom valja odmah naglasiti da je temeljnom odlikom cjelokupnog dosadašnjeg bogatog životnog djela autorice, što sva razmatrana događanja iz dalje ili bliže prošlosti Zagreba i Zagrepčana nije nikada slijedila isključivo u njihovom vremenskom tijeku - nego ih je uvijek sagledavala također u njihovom bitnom (i od povijesnog vremena nerazdvojnog) prostornom određenju. Upravo takav konceptualni pristup suštinski je utjecao i na izuzetno zanimljiv izbor tematskih/problematskih zadataka koje je kao povjesničar sebi neprekidno postavljala.

Tako se već među ranijim radovima napose ističu dvije minuciozne studije o sred-njovjekovnoj topografiji zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa i zagrebačkoga kaptola (objavljene 1951-1952). Desetak godina kasnije, prvom sustavnom zbirkom reprodukcija "starih planova Zagreba" (1961) dokumentarno je prezentiran teritorijalni razvoj urbanoga tkiva ovdašnjih naselja. Zanimanje za brojna podgrađa, predgrađa ili okolna sela - koja se naročito tijekom posljednjih dvaju stoljeća postupno priljućuju gradu - iskazano je potom i nizom radova: o Tuškancu i Cmroku, o radničkim naseljima, o zagrebačkoj periferiji, o nekadašnjim obližnjim selima i zaseocima; u tom sklopu, šarmantni ukras urbanoga prostora tvore podjedno zagrebački vrtovi i parkovi (npr. prilozi u zborniku "Iz starog i novog Zagreba" od 1957. dalje, i u časopisu "Kaj" 1972).

Prostorna oblikovnost grada obuhvaća ujedno povijest graditeljstva na njegovom tlu. No, pritom je ova autorica uvijek (preko granica stručne stilske analize arhitektonskoga nasljeđa) težila osvjetljavanju društvenopovijesnih odrednica nastanka, sudbine i uloge zagrebačkih građevina; i to podjedno kao individualiziranih objekata, ili kao konstitutivnih elemenata pri izrastanju urbane mreže ulica, trgova, javnih zdanja itd. Za razumijevanje geneze modernoga grada od izuzetne je važnosti i koristi osebujna dokumentarna publikacija o "starim numeracijama kuća u Zagrebu" (1959). Naročita pozornost obraćena je potom u nizu monografskih studija (tijekom 1960-ih i 1970-ih godina) također tvorcima zagrebačkog arhitektonskoga nasljeđa: od članova građevinskoga čeha 18. stoljeća, preko Bartola Felbingerera i drugih graditelja preporodnoga doba, sve do građevnih poduzetnika što su poslije Četrdesetosmaške revolucije postavljali temelje modernoga grada. Još je šira lepeza pojedinačnih građevina ili njihovih skupina što su privukle pažnju autorice: od studija o prošlostoljetnim tvornicama ili pak ljetnikovcima ("Iz starog i novog Zagreba" 1963, 1968) - pa povijesno unatrag sve do nedavne reprezentativne monografije o "zagrebačkoj biskupskoj utvrđi" (Školska knjiga 1988.).

Iz takvog (ovdje tek letimice naznačenog) bogatstva znanstveno-istraživačkih postignuća niknula je kao veoma vrijedan prilog edicija, što predstavlja temeljni vodič kroz urbanističko-arhitektonsku baštinu (i njezine društvenopovijesne odrednice razvoja) na prostoru zagrebačkih historijskih jezgri: Gornjega grada i Kaptola. Prototip ovakvoga djela - za gornjogradska naselje - priređen je bio već 1967., da bi potom uslijedila još daljnja (proširena i dopunjavana) tri izdanja (Školska knjiga 1983, 1986, 1988). Na njegovom konceptualnom tragu nastala je i najnovija monografija: o biskupskom i kaptolskom Zagrebu.

No, osebujnost tog posljednjega djela naročito se očituje u odnosu prema pisanim svjedočanstvima o prošlosti vlastitog zavičaja. Jer knjiga svojim čitaocima u izobilju nudi snažne doživljaje vjerodostojnosti izvornih zapisa iz pera pripadnika nekadašnjih naraštaja na ovome tlu; a napose nudi toplinu i draž onih spisa što iz dubine prohujalih stoljeća donose govor prepun lokalnoga kolorita, kao vrelo današnjeg zavičajnog jezičnog izričaja.

Važnost i ljepotu spomenutih pisanih svjedočanstava upoznala je autorica kroz svoju izuzetno hvalevrijednu znanstveničku djelatnost na još jednom historiografskom području: na polju sustavnoga kritičkog izdavanja "povijesnih spomenika slobodnog i kraljevskog grada Zagreba".

Naime, začetnik moderne zagrebačke povjesnice Ivan Krstitelj Tkalčić utemeljio je prije stotinu godina (točnije: 1889. godine) pod navedenim nazivom serijalnu ediciju za objavljivanje očuvane zagrebačke izvorne (arhivske) dokumentarne građe, te je do svoje smrti 1905. sam priredio prvih jedanaest svezaka; njegov je rad u međuratnom razdoblju produžio Emilij Laszowski. Nakon rata odmah se je upravo na ovom zadatku angažirala naša autorica i pružila nove sveske zagrebačkih povijesnih spomenika - a brinući oko toga i dalje sve dosada, nastoji kako bi među mladim stručnjacima pobudila zanimanje za nastavak (sad već stogodišnjeg) projekta.

* * *

Kao što je već ranije naglašeno, iz temeljnih znanstveno-istraživačkih usmjerenja Lelje Dobronić tijekom njezine historiografske djelatnosti (ovdje tek izborom predstavljene) proizašla je također monografija: *"Biskupski i kaptolski Zagreb"*.

Poznato je kako pisana povijest zagrebačkih naselja počinje u svezi s osnutkom Zagrebačke biskupije potkraj XI. st. Znanstvenici su uglavnom zaključili, da se to zbilo 1094. godine; stoga će se uskoro (u 1994. godini) proslaviti devetstoljetni jubilej suvremene hrvatske metropole i njezine matične crkvene institucije.

Osudna povijesna građa iz onoga davnoga doba ne daje još dovoljno pouzdan odgovor na upit o vremenu i načinu stvarnog nastajanja prvog zagrebačkog naselja. Da li su na ovdašnjem (potom kaptolskom) brežuljku već uoči utemeljivanja biskupije uvjeti za opstojnost ljudske zajednice dosegli znatniju civilizacijsku razinu, ili je ona suštinsko čedo prisutnosti i djelatnosti biskupskog sjela? No, bez obzira na takve nedoumice, očuvana kasnija pisana svjedočanstva i gradograditeljska baština nesumnjivo pokazuju, kako je ishodišno zagrebačko naselje u svojem krilu pružilo povoljnu podlogu za procvat nove crkvene ustanove. Biskupija je ubrzo tijekom srednjovjekovlja postala dragocjenim vrelom duhovnoga života (i to ne samo vjerskog, nego općenito kulturnog ili umjetničkog) na širem prostoru zagrebačke regije.

Značenje Zagrebačke biskupije u povijesti hrvatskog naroda, a naročito u političkom životu Hrvatske, potom izuzetno raste već od ranog novovjekovlja. Jer, tadašnjim padom opsežnih područja i mnogih gradova na jugu (na dinarskom ili jadranskom prostoru) pod vlast turske/osmanske države uvećava se naglo važnost ovog biskupskog sjedišta, koje (pod habsburškim vrhovništvom) trajno ostaje na slobodnom teritoriju Banske Hrvatske. Suvremenici osjećaju da se ovamo sve više pomiče središte hrvatskoga državnog i društvenog života; pa tako već 1557. godine i Sabor ističe metropolnu ulogu Zagreba.

Premda iz ove knjige možemo saznati veoma mnogo o srednjovjekovnom ili novovjekovnom crkvenom ustrojstvu a napose o duhovnoj (vjerskoj, kulturnoj, umjetničkoj) djelatnosti Zagrebačke biskupije, ovdašnjih biskupa, pa kanonika i njihovoga Kaptola - sve to ipak pruža samo neophodan okvir povijesnoj sudbini stvarnih junaka ove priče. A to su ona zagrebačka naselja što postupno nastaju na području pod jurisdikcijom biskupa ili kaptola, te njihovi marni svjetovni žitelji (napose trgovci, obrtnici i drugi pučani) ali i brojni duhovnici (od uglednih kanonika do skromnijih župnika ili brojnih samostanskih redovnika).

O njima i njihovom životu govori najprije autorica, svojim dokumentarno utemeljenim a pregledno, zanimljivo i pristupačno pisanim tekstom. Ali oni sami pričaju također o sebi: preko već spomenutih mnogobrojnih izvoda iz pisane povijesne građe, bilo u izvornom onovremenom hrvatskom izričaju, ili u prijevodu sa latinskih originala na suvremeni standardni jezik. O svemu tome knjiga pruža i zornu pouku, bogatim izborom slikovnih priloga. Primjerice, od brojnih reprodukcija starih crteža, planova ili veduta, pa do suvremenih snimaka spomeničke baštine, osobito s područja graditeljstva i gradograditeljstva.

Pošto je osnovna svrha nove monografije da utvrdi, osvjetli, objasni povijest zagrebačkih naselja i žitelja pod biskupskom ili kaptolskom upravom - tekstualni prikaz tog sadržaja završava s onim prijelomnim časom, kad je 1850. godine ostvareno objedinjavanje svih historijskih segmenata u moderni Zagreb. O tome kaže zaključno autorica: "Ukidanjem srednjovjekovnih jurisdikcija prestala je svjetovna vrhovna uprava zagrebačkih biskupa i Stolnoga kaptola zagrebačkog nad starim zagrebačkim

naseljima istočno od potoka Medveščaka. Novi naslov grada sastavljen je od dva dijela. "Kraljevski grad" preuzet je iz titule i statusa Gradeca, a samo ime gradu dala je Zagrebačka biskupija, ili prastari grad koji je uvjetovao njezino osnivanje na ovome mjestu i dao joj ime." (str. 273)

Međutim, dragocjena urbanističko-arhitektonska povijesna baština na tlu nekadašnjeg biskupskog ili kaptolskoga Zagreba ostala je, dakako, i nadalje u funkciji razvoja moderne metropole građanske Hrvatske; ona sve do danas služi privatnim ili javnim potrebama gradskog stanovništva. Stoga je hvalevrijedna zamisao autorice i izdavača, da odgovarajućim slikovnim priložima (npr. kroz stare razglednice, crteže ili suvremene snimke) povežu ove dijelove zagrebačke urbane sadašnjosti s njihovom stoljetnom prošalošću. A time je i novoj knjizi dr. Lelje Dobronić nesumnjivo potpuno otvoren put do srca svih žitelja ili ljubitelja grada Zagreba.

Dr. Igor Karaman

STJEPAN KRASIĆ: IVAN DOMINIK STRATIKO

(Hvarski književni krug, izd. Književni krug Split, 1991. godina)

U izdanju Književnog kruga u Splitu, serija Hvarski književni krug 2, izašla je godine 1991. knjiga Stjepana Krasića, uglednog znanstvenika, profesora na dominikanskom sveučilištu u Rimu Angelicum, pod naslovom Ivan Dominik Stratiko. To je opširna monografija o jednom našem izuzetnom čovjeku, književniku i znanstveniku, profesoru na sveučilištima u Italiji, biskupu novigradskom i hvarsko-bračkom. Vrlo široka bila je njegova interesna sfera. On je bio i jedan među našim najjačim fiziokratima druge polovice XVIII. stoljeća.

Poslije predgovora i popisa kratica prelazi autor na uvod, u kojemu je dao kratak sveobuhvatan pregled značajki XVIII. st., stoljeća svjetlosti, u Europi i kod nas u Dalmaciji. To je vrlo dobar uvod, u kojemu je autor uspio sabiti u šezdesetak stranica povijesna i filozofska kretanja u tom stoljeću, uz povijest pisanja o Stratikovom životu raznih autora, glavne značajke njegova života, te kritičku povijest Stratikovih biografija pisanih do sada.

Slijedi tekst samog djela podijeljen na jedanaest poglavlja, koja nose vrlo lijepo formulirane i indikativne naslove.

Prvo poglavlje: Zadarsko "čudo od djeteta", podijeljeno je na nekoliko podnaslova, koja ujedno naznačuju sadržaj tih dijelova: 1. Podrijetlo, obitelj, djetinjstvo; 2. Dvanaestogodišnji filozof izlaže svoje "teze"; Odlazak u Rim na više školovanje, (str. 89-100).

Tu on govori o Stratikovu grčkom porijeklu, o njegovom rođenju u Zadru 1732. god. Dvojica od njegove braće Šimun i Grgur bili su također vrlo ugledne ličnosti. Stratiko je već kao dijete bio željan znanja, a bio je izvanredno nadaren. U svojoj dvanaestoj godini uz pomoć učitelja on je svoje znanje iz skolastičke filozofije sažeo u 26 teza na latinskom jeziku, dao je tiskati, podijelio uglednijim ličnostima u Zadru, a zatim u dominikanskoj crkvi održao javno predavanje na latinskom jeziku.

U drugom poglavlju "U dominikanskom redu" podpoglavlja su: 1. Ulazak u dominikanski red i školovanje u Italiji; 2. Program sveučilišnih predavanja; 3. Među sunarodnjacima u Rimu; 4. Prvi znanstveni radovi i članstvo u rimskoj Arkadijskoj akademiji. (str. 101-119).

Za vrijeme svog školovanja u Rimu Stratiko je razvio živu djelatnost na nekoliko područja. Uz učenje i pripremanje ispita, počeo se baviti i ozbiljnim znanstvenim radom. Tada mlad čovjek, uživao je već znanstveni ugled. Posjećivao je razna književna i znanstvena udruženja u kojima je do punog izražaja došao njegov talenat. Posebno

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.